

EL DOCTOR SARDÀ I SALVANY I LA RENAIXENÇA

*Conferència de Mn. Ernest Mateu
llegida a «Ràdio Associació de Catalunya»*

(Dia 23 de setembre del 1933)

En celebrar la meritíssima Associació de Periodistes de Barcelona el centenari de la Renaixença fent reluir les figures més destacades del periodisme i de les lletres, no hi podia mancar la figura prestigiosa del Dr. Sardà i Salvany, al qual, tot i que no fou un catalanista «enrage», li devem aquest lloc entre els homes de la Renaixença catalana, per la influència que tingué a finals del segle XIX, per l'amor que sempre manifestà a Catalunya, i, si més no, per l'empenta i coratge que donà a molts dels homes de la Renaixença. És per tots aquests motius que he accedit a parlar del Dr. Sardà, encara que l'amic Costa i Deu hauria fet més bé de buscar-se una ploma més àgil i una intel·ligència més perspicaç.

* * *

Per allà l'any 1868 aparegué al món de les lletres el gran publicista Sardà i Salvany, quan per una banda el socialisme internacional covava arreu l'esperit materialista que feia de bona llenya per a atiar aquelles convulsions que capgiraven les formes tradicionals d'Europa: la Commune, hereva dels destins de França; el Papa, reclòs en el Vaticà; Alemanya i Suïssa, a l'aguait de les urpes astutes de Bismarck. Per altra banda, a Catalunya arribaven a tot vent espurnes de la revolució francesa. Calia travar aquesta maltempsada correntia i la millor arma era el periòdic. Ketteler ha dit que, en els nostres temps, Sant Pau hauria estat periodista. Res més encertat. El Dr. Sardà fou periodista perquè les circumstàncies l'obligaren a ésser-ho ⁽¹⁾.

El Dr. Sardà i Salvany, portat per un esperit de contra-corrent a tantes malvestats com amenaçaven llavors la pau social i religiosa de casa nostra, tot i no sentir simpatia pel periodisme i contra el seu voler, es llança a la tasca del periòdic i del fulletó tot just sortit de les aules escolars, i esdevé, anys després, mestre del periodisme catòlic i orientador de la majoria dels propagandistes del cristianisme de l'última meitat del segle passat. ⁽²⁾

(1) «Revista Popular», gener de 1872.

(2) «Gazeta de Vic», 4 de gener de 1916.

Diu Viada i Lluç — traductor d'«El liberalismo es pecado» al català—que el nostre Sardà era llavors «l'ànima de tot el moviment religiós, no sols català, sinó també castellà, i que tenia bon ull per a triar-ne els col·laboradors i bona traça per a fer-los moure», la quasi totalitat dels quals foren homes de la Renaixença catalana.

Home d'una humilitat d'infant, es mostrava en el periòdic amb un tremp irrompible. Escrivia a la «Revista Popular», l'any 1872: «Res, entengui's bé, res, ni una transacció, ni una condescendència i ni molt menys el silenci». Sofert i pacient en els desenganys del tracte familiar, es traslluïa en el periòdic amb una fermesa i vivacitat que mai no desdeïa. Deïa ell que la defensa de la veritat en el periòdic, no ha de tenir la forma reposada i serena de la càtedra o del llibre, perquè el periodista és com el guerrer, al qual no podem exigir retraïments o actituds passives. Descobria de lluny les idees disfressades d'ovella que feien l'amic per emmetzinar més de prop la bona fe del poble. El fals amic, deïa ell, és pitjor que el franc enemic.

Va desentendre's de totes les tendències més o menys seguidores que enfebrien, llavors, la vida espanyola.

Mai no havia volgut decantar-se per una forma política o dinàstica determinada. El seu temperament el portava a un fi de caritat universal. Es sentia cosmopolita, universal, catòlic. A un antic company seu que l'acusa de rebellia i de mala fe, li diu: «No som de Pau ni de Pere, ni de Cerralbo, ni de Nocedal, puix aquests senyors no són caps nostres. No po-

dem ni volem rebre per les nostres tasques la consignada de Madrid o de Venècia». I en l'article «Ni por esas», aparegut a la «Revista Popular» en febrer de l'any 1896, deia: «No volem anar amb els monàrquics contra els republicans, ni amb els republicans contra els monàrquics. No és aquest el caràcter de la nostra missió». Quin era, doncs, el seu caràcter? Abans i per damunt de tot, cristià.

És veritat que el Dr. Sardà va escriure principalment en castellà. Però no podia fer altrament, tota vegada que les seves polèmiques eren suscitades per problemes aleshores candents a tot Espanya i que interessaven a tota l'Amèrica llatina. Hauria retardat el seu pensament expansiu de cristià, si, per una forma més o menys accidental d'expressió, hagués retallat el radi de la seva acció immediata sobre problemes d'interès universal, al clos reduït de Catalunya. No fou Sardà un influenciat de Castella (es bastava per ell mateix), sinó que fou Castella i tot Espanya afectada pel seny català del Dr. Sardà. Per altra part, l'haver escrit principalment en la parla castellana, no vol dir que fos indiferent a la causa de Catalunya. Insignes patriotes i homes de la Renaixença havien escrit en castellà: Víctor Balaguer, Costa i Llobera, Joan Alcóver, Torres i Bages, Milà i Fontanals, Jaume Collell i altres.

Havia escrit en català algunes obres de devoció popular i gairebé totes les conferències donades a l'Acadèmia Catòlica de Sabadell. Era subscriptor de «La Veu de Catalunya», en la qual havia col·laborat alguna vegada. Contribuí a la formació de la biblioteca de la Lliga Regionalista de Sabadell i havia

pres part en algunes de les seves festes. Posseïa en la seva biblioteca particular tots els llibres dels poetes i publicistes catalans i no faltava mai en ella l'última producció literària catalana.

Deia d'ell Mn. Alcover des de les pàgines del «Butlletí del Diccionari de la Llengua Catalana»: «De la nostra llengua, i del moviment literari catalanes, n'era amiguíssim, i sempre l'impulsà fervorosament des de les columnes de la «Revista Popular». Les lloances i recomanacions que hi féu del nostre Butlletí i de l'obra del Diccionari, foren sens nombre... Amb tota veritat es pot dir que el Dr. Sardà consagrà tota la seva vida i tot el seu suc de cervell, que era ben molt, i totes les seves energies, que eren inesgotables, a la causa de Déu i de la Pàtria» (1).

Estava lligat amb una amistat íntima amb Milà i Fontanals (2), Mn. Collell (els quals havien col·laborat en la seva Revista), Mn. Alcover, Mn. Gaietà Soler i alguns altres de relleu en les lletres. Però on l'amistat era refermada per una paternitat cordialíssima, fou en les seves relacions amb Mn. Verdaguer. Quan els èxits sorollosos de l'«Atlàntida» i el «Canigó» havien posat a Mn. Cinto en el pedestal de la poesia catalana, és el Dr. Sardà qui l'empeny a la poesia mística i, cedint al seu prec, Mn. Verdaguer esdevé el poeta religiós més popular i més llegit de Catalunya. Des de llavors, el Dr. Sardà fou el seu suport espiritual, en el qual trobà sempre el bon consell i l'acolliment alhora. L'any 1896, precisament quan la lli-

(1) «Butlletí del Diccionari de la Llengua Catalana», gener i febrer de 1916, núm. 1.

(2) «Revista de Sabadell», 30 gener de 1916.

breria Bastinos editava en un volum titulat «Jesús Infant» els seus tres llibres «Betlem», «Egipte» i «Nazaret», passà Mn. Verdaguer dies de gran vacil·lació i el Dr. Sardà fou qui, portat per la pietat de l'amic, el confortava en aquelles hores de tribulació. Valeri Serra i Boldú, des de «Lo Pla d'Urgell», s'expressava d'aquesta manera: «Com que era un enamorat de Catalunya cristiana i tradicional; com que era l'iniciador del Mn. Cinto propagandista; com sia que el Dr. Sardà, amb sa diàfana prosa, i En Verdaguer, amb sa dolça poesia, eren dos astres que alegraren el cel de Catalunya i els cors de la seva gent, eren amics, s'estimaven i tots dos feien bona feina, donant molta glòria a Déu i a la Pàtria» (1).

Sollevà les fibres del catalanisme religiós, fent somoure arreu de Catalunya la devoció a Montserrat. De totes parts, al crit del Dr. Sardà acuden les romeries a la Patrona de Catalunya. El seu zel per Montserrat es fa incansable quan Lleó XIII proclama la Verge de Montserrat patrona de Catalunya. Ell és el restaurador de les seves confraries.

* * *

Sortit de les aules eclesiàstiques on s'havien format homes il·lustres com els Cassanyes, Morgades, Català, Enric d'Ossó, Canonge Barraquer, Dr. Torres i Bages i altres, plantava la tenda de campanya en

(1) «Lo Pla d'Urgell», 23 gener de 1916.

una senzilla cella del carrer de Xuclà, on començà a manifestar-se la prodigiosa producció de sa mentalitat lluminosa. L'any 1870 fundava la «Biblioteca Popular», destinada únicament a fomentar la propaganda dels bons llibres, molts d'ells traduïts del francès i l'italià, i per a aital fi havia obtingut de Monsenyor Segur llicència per traduir totes les seves obres. Seguidament, i per al mateix fi, fundava la «Biblioteca Popular Catalana» (1).

La primera actuació del Dr. Sardà en les lletres, fou en aquells fulls de propaganda catòlica que publicava l'«Associació Catòlica d'Amics del Poble» i juntament editava una sèrie de fulletons amb el títol de «Biblioteca ligera para uso de todo el mundo». Després, en veure la seva bona acollida, publica una altra sèrie de fulletons, «Conversaciones de hoy sobre materias de siempre». Fou llavors que somnià en una editorial de propaganda catòlica, i poc després fundava l'«Editorial Catòlica» del carrer del Pi, on naixia l'any 1871, amb l'ajut de Guillem Guillem i Primitiu Sanmartí, la magna obra de quasi mig segle del Dr. Sardà: «La Revista Popular», la «benaurada» revista, com l'anomena Menéndez Pelayo en el llibre III de la Història dels Heterodoxos, la qual fou avalada amb les reconegudes firmes dels literats Coll i Vehí i Milà i Fontanals. D'aquesta revista estant, sostinguda i dirigida per ell fins a la seva mort, ocorreguda l'any 1916, no va deixar mai de palesar la seva simpatia per les coses de Catalunya, i sempre, per ell mateix, en la secció bibliogràfica esperonava, les

(1) «Revista Popular», any 1872, p. 10.

produccions catalanes amb un tracte de preferència a totes les altres. Són innombrables els testimonis⁽¹⁾.

Pel gener de 1872 feia editar uns cartells de catecisme en català per als obrers, i per l'octubre del mateix any feia editar en la «Biblioteca Popular» el catecisme en català.

El Dr. Sardà el recomanava des de la revista amb unes paraules molt reveladores: «Per haver-se publicat en català—deia—és preferible a tots els catecismes escrits en castellà, puix una de les principals causes de la ignorància del poble es deu a no haver après en la llengua materna». Per això procurà sempre que en les esglésies es prediqués en català.

En parlar del llibre «Història i novena a la M. de D. de Meritxell» (1874), patrona de les Valls d'Andorra, s'expressa d'una manera més contundent que els dirigents catalans d'avui. «En un estil animat—diu—impregnat d'amor a la terra catalana i a les formoses tradicions d'aquell país *que és català a pesar de la seva felicitat independència política*». ⁽²⁾ Com estimava la restauració literària catalana, ho palesa clarament en dir del cèlebre llibre de Maspons i Labrós «Jocs de l'infància» (1874): «Es un dels molts estudis sobre literatura popular que es van publicant en nostres dies pels que han emprès l'obra de restauració de nostres lletres amb un zel digne de tots els aplaudiments».

L'any 1893⁽³⁾, ajudat per Mn. Gaietà Soler, literat

(1) «La Veu de Catalunya», 3 gener de 1916.

(2) «Revista Popular», any 1874, p. 191.

(3) Epistolari del Dr. Sardà a Mn. Gaietà Soler.

badaloní, estudia i funda a Barcelona la revista religiosa catalana més antiga que perdura avui: «Lo Missatger del S. Cor de Jesús». El Dr. Sardà, afeixugat de feina, lliura la revista a la direcció de Mn. Gaietà Soler, però, per ésser aquest suspecte a les autoritats pel seu catalanisme aferrat, el doctor Sardà es fa passar per director per tal d'aconseguir la realització d'una revista religiosa catalana. Assenyala com a col·laboradors a Costa i Llobera, Alcover, Verdaguer i Torres i Bages. El «Missatger» s'editava llavors a la casa Subirana i l'ajudaven també el Pare jesuïta Ramière i el Dr. Morgades i Gili, canonge penitencier aleshores. La col·laboració del Dr. Sardà al «Missatger» durà fins a l'any 1912, quan les forces se li esgotaven ràpidament.

En la felicitació adreçada a Mn. Salvador Bové, per haver estat premiat en els Jocs Florals de Barcelona, l'any 1894, el seu treball «Institucions de Catalunya», li deia que «Catalunya seguirà essent en la història la més formosa personificació d'un poble *lliure*, en oposició al que sol dir-se poble *liberal*». Per això sentia fonament que el moviment renaixentista no vingués més agermanat amb el catolicisme. Temia la conducta d'un «Ateneo catalán de la clase obrera de Barcelona» i d'altres entitats similars, que tot llur catalanisme el tenien grafiat en el nom castellà de l'entitat. Per això, en aparèixer periòdics com la «Revista de Catalunya» (1896), tot i concedir que en llurs pàgines no hi havia cap motiu heterodox, no obstant es queixa que, en la seva aparició, no faci franca declaració confessional. I quan l'Acadèmia de Dret presenta, per mitjà dels seus lletrats

Duran i Bas, Homs, Canals, Jaume Carner i Carles Soldevila, el «Projecte d'Apèndix del Codi civil per a Catalunya», l'entusiasme del Dr. Sardà puja de to i manifesta la seva alegria per aquest intent de ressorgiment de la legislació històrica d'abans de Felip V «de funesta recordança—deia ell—per a nostres interessos regionals». No va deixar mai de lloar la feixuga tasca del savi jesuïta Jaume Nonell en els seus estudis de la llengua catalana. Quan el llibreter Batlle del carrer de Tapineria aplegava en les edicions «L'Arxiu» les obres catalanes antigues i modernes, el doctor Sardà ajudava amb inequívocues lloances aitals publicacions, que «d'aquesta manera — deia ell — cooperava eficaçment al moviment de restauració catalanista iniciat des de feia mig segle per nostres literats». El Dr. Sardà es trobava sempre vogant en els corrents sans i ortodoxos del catalanisme, els quals, afortunadament, fins en els camps literaris, han estat tostemps els de més consistència i vàlua. Ell es féu sempre ressò de la devoció a Sant Jordi. Mireu sinó la simpatia amb què acull la «Vida de Sant Jordi» escrita per Mn. Eudald Ferret, i la seva Confraria, restaurada a Santa Maria de Ripoll pel Bisbe Morgades, i com aidava la seva erecció en molts pobles de Catalunya. En ocasió de parlar de les obres literàries del Dr. Torres i Bages, sentia goig de veure la seva llengua nadiua apta per a les profundes disquisicions filosòfiques. En parlar de la seva conferència «De l'infinit i del límit en l'art», donada al Círcol Artístic de Sant Lluç, deia: «Poques vegades hem vist posada a més gran altura la nostra estimada llengua regional, aixecada a la categoria

superior de llengua filosòfica». I quan l'il·lustre doctor Torres i Bages, per l'octubre de 1899, dona al poble fidel aquella cèlebre pastoral «De la ciutat de Déu i de l'Evangeli de la pau», és el Dr. Sardà qui fa notar que és la primera pastoral publicada a Catalunya en català, i demana que se'n faci una edició especial, cosa que s'acomplí poc temps després.

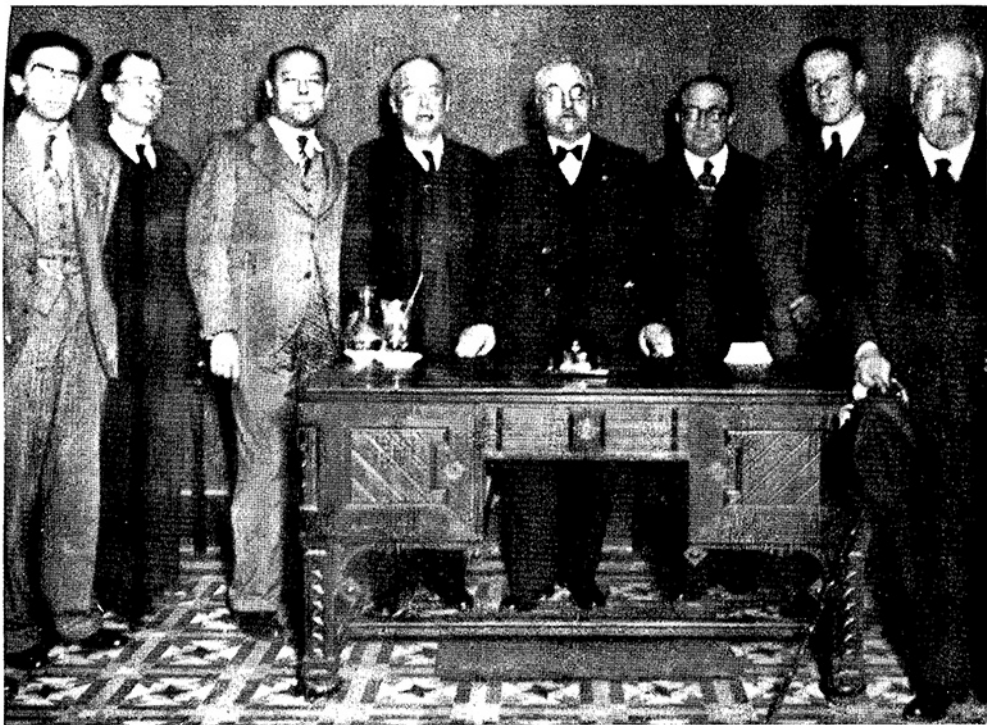
Estava identificat amb el catalanisme que Mossèn Collell havia desgranat en la Conferència «Degeneració i Regeneració», donada, arran de les primeres Bases de Manresa, a la Joventut Catòlica d'aquella ciutat. No temia pas el catalanisme que renega de Déu. «Aquest no em fa por», deia sovint. Però sentia veritable aversió pel catalanisme indiferent a la religió, element constitutiu de la nostra nacionalitat catalana.

El Dr. Sardà veia la necessitat d'educar i de dirigir el poble fidel en la lectura de devocionaris catalans. Faltaven obres de devoció catalanes. Escrivia constantment a Mn. Collell i a Mn. Gaietà Soler per a demanar-los llur treball en les obres de pietat. No fou atès. Llavors Mn. Tomàs Rigualt publicava «Lo català devot», obra de devoció i de litúrgia, que fou escampada i recomanada pel Dr. Sardà per tot Catalunya, juntament amb el llibre «Camí dret» del P. Claret. Però on l'entusiasme del Dr. Sardà per les lletres catalanes pujà més enlaire, fou quan Mossèn Tomàs Sucoma, tarragoní, publicava el llibre dels Salms de David, traduït al català. Ell considerava aquest esdeveniment com la suprema consagració de la nostra llengua. Per això ja veia la necessitat d'un diccionari de la llengua catalana. En

parlar de les primeres publicacions lingüístiques de Mn. Alcover, escriu: «Aquest meravellós eixamplament de la nostra literatura, reclama ja amb tota urgència un bon Diccionari i una bona Gramàtica perquè el seu floreixement tingui tota la regularitat i unitat que es requereix».

En parlar del Dr. Sardà i Salvany no podem passar per alt una figura en la causa de Catalunya que no ha estat pas massa afavorida per l'opinió catalana de tostemps. Era aquell canonge penitencier de la Seu de Barcelona que ajudava el Dr. Sardà en la fundació del «Missatger» i que, després, bisbe de Vic, retornava a son primitiu estat la basílica romànica de Sta. Maria de Ripoll. Traslladat a la Seu de Barcelona, escriu una instrucció pastoral—el 6 de gener de 1900—sobre la predicació i l'ensenyança del catecisme en la llengua catalana, amb la qual es guanyà moltes esquirries dels poders de l'Estat, les quals ell afrontà amb una actitud serena de bisbe. En aquesta pastoral, el bisbe recrimina als poders de l'Estat l'abandó en què tenen tota mena d'ensenyament i exposa clarament el greu problema de Catalunya amb aquestes paraules: «Amb una paciència quasi inconcebible, sofrim des de fa molt temps el jou d'ésser administrats i jutjats en castellà. Siguem exigents, almenys, en voler ésser instruïts en català» (1). Aquesta pastoral, que no fou pas del tot ben obeïda a Catalunya i promogué gran enrenou a Madrid, el féu blanc d'aquell centralisme que mai no comprendrà el—per ell—problema català.

(1) «Butlletí eclesiàstic de la Diòcesi de Barcelona», gener de 1900.

A l'Associació de Periodistes : El periodista rossellonès Josep Bachès, voltat d'alguns elements de l'entitat, després de donar la seva conferència sobre la història del periodisme francès.

A l'Associació de Periodistes : Els senyors Joan Costa i Deu i Modest Sabaté, després de llegir el seu reportatge «La nit del 6 d'octubre a Barcelona», apareixen acompanyats d'alguns assistents a l'acte.

En defensa del bisbe i de la causa de Catalunya, sortí el Dr. Sardà i Salvany, i amb una fina ironia esfumava tota aquella faràndula de castells a l'aire ⁽¹⁾. Deia als de Madrid: No sabeu el molt que ajudeu la causa de Catalunya amb els vostres furors sectaris contra un bisbe i contra un català. «Aneu seguint d'aquesta manera—afegia—i Catalunya, la veritable i històrica Catalunya, us deurà en gran part el felix ressorgiment que tots els veritables catalanistes esperem». I diu més encara: «Felix Catalunya i benaurats atletes de la seva restauració religiosa, política i civil, si sabeu llegir la difamació parlamentària i periodística d'aquests últims dies. L'ànima de Catalunya està lliure i té fe. I per a ofegar aquesta fe de Catalunya, que és la seva ànima, van dirigits tots aquests esforços dels que la voldrien eternament envilida». I com féu quan la primera pastoral catalana del Dr. Torres, demana que es faci una edició popular d'aquesta pastoral del Dr. Morgades, juntament amb totes les estridències parlamentàries de Madrid. Ella fóra, acabava dient, la millor formació del catalanisme.

I no és pas que ell es trobés isolat en les campanyes periodístiques. Ja havem dit com l'havien ajudat Mn. Jaume Collell, Mn. Verdaguer, Mn. Gaietà Soler, Milà i Fontanals i Josep Coll i Vehí. A més, contava amb altres amics i col·laboradors, com el gran escriptor apologeta Joaquim Rubió i Ors, el polígraf Josep Maria Quadrado, J. Roca i Cornet, apologeta seglar espanyol, Agustí Creueras, Víctor Rosselló,

(1) «Revista Popular», 25 gener de 1900.

Ambrosi T. Casabó, Josep Bover, S. J., Dolors Moncerdà de Macià i altres.

La tasca portada a cap pel Dr. Sardà en el camp periodístic és incalculable. Havia col·laborat en innumbrables revistes i periòdics. Per allà l'any 1893 fundava a Barcelona, amb altres amics, el periòdic «La tradició catalana» el qual hauria mort poc després de la seva aparició, a no ésser el Dr. Sardà que li buscà col·laboradors de bon tremp, ensems que l'ajudava amb moltes subscripcions ⁽¹⁾.

A l'hora de les vacil·lacions i de les lluites es feia sentir el seny clarivident del Dr. Sardà, el qual, per ésser català, duia empeltada dintre seu la saba de la veritat nua, com en els dies febrsos de la «Solidarietat catalana», la qual era estimada pel Dr. Sardà, en quant aquesta significava un moviment col·lectiu contra els abusos del centralisme. «Hi ha avui—deia, en juliol de 1906, a Mn. Gaietà Soler—l'esquerra del catalanisme, però, desgraciadament, encara no s'ha format la *dreta*, ni tan sols el centre. ¡Quina bona obra faria el qui, com vós catalanista convençut, aixequés aquesta bandera.» Dies després li repetia: «Si hi ha esquerra en el catalanisme, ha d'haver-hi *dreta*, però veritable i franca» ⁽²⁾. Avui podríem confirmar aquests temors del Dr. Sardà.

No podem acabar el nostre estudi del Dr. Sardà sense fer esment d'un dels moments més clars de la seva ideologia catalanista. Era l'any 1892, quan en aquelles conferències, donades sempre en català, a

(1) Epistolari del Dr. Sardà a Mn. Gaietà Soler.

(2) Epistolari del Dr. Sardà a Mn. Gaietà Soler.

l'Acadèmia Catòlica, de Sabadell, esbrancava el tema «Religió i Regionalisme», i amb una gran precisió i claredat d'idees desgranava la seva simpatia per una Catalunya renaixent i cristiana. Cautelós sempre amb aquell catalanisme fals, que recolzava en un esquerrisme netament ateu, sentia i estimava el moviment de la Renaixença en quant aquest estés fonamentat en la Catalunya cristiana. Sols un fervent enamorat de la causa de Catalunya podia parlar d'aital manera: «A parlar-vos vinc—diu ell—d'un punt que a tots vosaltres interessa i també a tots els nostres germans de terra catalana. Oh! Com tots la voldriem veure gran, gloriosa, prepotent, respectable i respectada en els nostres dies, com en els antics temps, lliure i sobirana i senyora d'ella mateixa, com en els temps més gloriosos de la nostra història.

»Catalunya ha estat un dels primers pobles que ha sentit damunt de les seves despulles, l'ansia d'un nou ressorgiment. Amb la seva floreixent literatura, ha donat senyals de vida aquest Llätzer que era mort, no de feia quatre dies, sinó de quatre segles ha.

»Cal que la Catalunya restaurada sigui aquella Catalunya, amb tota la independència i llibertat del seu poble, però també amb tota la independència i llibertat de la seva fe» (1).

De totes les coses dessus dites hom podrà concloure que l'amor del Dr. Sardà a la llengua i a les tradicions catalanes naixia, precisament, d'un imperatiu del seu esperit sacerdotal i d'un refinat sentit de justícia.

(1) «Propaganda Catòlica».

Aquest mateix esperit sacerdotal el féu estimar els sacerdots que laboraren per a cristianitzar la Renaixença, amb els quals, com hem vist, tenia sempre cordials relacions. Això mateix el féu portar a Sabadell (tot just missacantant) el sacerdot poeta Mn. Cardona, qui portà la llengua catalana a totes les troncs de Catalunya.

Així ho havia d'apreciar Mn. Cardona, quan escrivé del Dr. Sardà, i amb les paraules d'ell anem a cloure: «Hauria esdevingut cabdill d'un dels sectors de la causa catalana, si hagués viscut en els nostres temps... maldant com nosaltres per assolir la realització de l'ideal que tots anhelem i que no és altre que una Catalunya ben robusta de fe i de llibertat, una Catalunya ben cristiana» (1).

(1) «Històries i Fantasies», de Mn. Cardona, B. S.